

ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТУ

В.І. Гетьман

Мінприроди України

Найхарактернішою особливістю сучасної людської цивілізації на земній кулі стала тотальна глобалізація суспільного життя. Особливо це стосується економічної сфери і виражається в існуванні та діяльності транснаціональних монстрів – корпорацій. Але, заодно, уніфікуючи цілі народи (та особистості) по штучному, технократичному шаблону, вона збіднює їх своєрідність та неповторність, обкрадаючи духовно.

Через відсутність реального, повноцінного (чисто людського) спілкування стираються і нівелюються не тільки національні, а й суто індивідуальні якості людини. І, як не парадоксально, причиною цього є з однієї сторони – “фрагментованість” капіталістичного способу життя, що демонструється, приміром, високим частотом огорож замських котеджів чи неприступними мурованими стінами “сучасних замкових споруд” новоспечених буржуа, а з другої сторони – напрочуд інтенсивна динаміка життя.

Людина у раціональних природоохоронних концепціях (починаючи з Концепції стійкого, екологічно безпечного, розвитку, Ріо-де-Жанейро, 1992) розглядається виключно в аспекті економічних відносин або реальних відносин власності безвідносно до нації, етносу, природи, культури, тобто без національних надбань у сфері природної та культурної спадщини. Відтак особливої гостроти тепер набувають “сивобороді” стосунки між людиною і природою не тільки в глобальному вимірі, а перш за все на регіональному та національному рівні.

Зазначимо, що взаємовідносини людини і природи стали “гостро” відчуватися з XVI ст., хоч перша глобальна екологічна криза “зафіксована” ще в мезоліті. Тоді з появою лука і стріли (рівнозначно винайденню в середні віки вогнепальної зброї) підвищилась ефективність ведення мисливського господарства, що разом з поступовим зростанням кількості населення, зумовило порушення екологічної рівноваги природного середовища. Дійшло до того, що в окремих місцях через надмірне полювання стало не вистачати дичини.

До числа проблем становлення української нації, які залишились у спадок з минулих часів, знаменуючи собою характерну рису нашого менталітету – запізнюватися на поїзд історії, належить проблема національної ідентичності. Європейські нації пройшли шлях утвердження своєї ідентичності ще у XVIII–XIX ст. Нам випала незрівнянно важча доля – торувати цю дорогу наприкінці XX та на початку XXI ст. (Дзюба, 2002).

Втім, якщо глянути на вище зазначену проблему співвідношення глобалізації та національної ідентичності з позиції фізичного закону дії і протидії, то видно між ними причинно-наслідковий зв’язок: ідентич-

ність породжена глобалізацією. Можна провести паралель – без екологічної кризи, збіднення природного різноманіття не було б потреби і в екологічній політиці та заходах зі збереження довкілля, і навіть, просто кажучи, у відповідному Міністерстві (в часи Київської Русі нужди в такому міністерстві, чи подібній політиці у князів не було). Так само українська діаспора, припустимо в Канаді, берегла і шанувала народні традиції, боячись втратити хоча б надію на державність України за часів тоталітаризму на рідній землі.

Тому, такий собі “спротив глобалізації, як встановлення ідентичності, насправді є другим боком медалі: пошук ідентичності – побічний продукт глобалізації, її природне породження... Абстрактна гомогенність глобалізації та вимоги ідентичності – дзеркальне відбиття одне одного, вони неможливі одне без одного”, – пише у своїй газетній статті В. Черепанин (2004). І робить для себе риторичний висновок: “...якщо ідентичність шукають, хіба вже це не свідчить про її кінцеву (і безповоротну) втрату?”

Якщо стати на таку позицію стосовно нашої ідентичності, то подібно треба вважати марними всі зусилля, направлені на протидію тотальному руйнуванню природного довкілля, тобто стати на дорогу, що рано чи пізно приведе до світового колапсу чи апокаліпсису. Це легше за все, це ситуація бомжа.

Тому не будемо опускати руки. Для українського народу (що “заблудився”) ідентифікація з національною культурою, з національним природним середовищем, в якому він жив століттями, а то й тисячоліттями, національне самоусвідомлення є стратегічно вірними орієнтирами.

У контексті сказаного зазначимо, що Л.М. Гумільов пов’язував націю з природним розвитком і виводив її з динамічної системи, що зветься етноценозом, над яким вона надбудовується, є його продовженням у соціумі (Гумилев, 1989). Тобто нація, етнос і природне оточення, в якому проходив етногенез, для нього були поняттями єдиними і нероздільними.

Автор дотримується думки, що **нація формується, перш за все, через духовне і практичне освоєння природи та об’єднує людей, наділених свідомістю і волею.**

Розвиток нації, визначається тим енергетичним потенціалом, який вона отримує генетично від природи. В соціальних умовах вносяться лиш корективи, в залежності від волі до “виживання”, яку нація демонструє.

Степан Рудницький, відомий вчений-географ, розстріляний у роки сталінських репресій за свої волелюбні думки, теж вважав: “щоб зрозуміти “дух народу”, його обличчя, треба виходити з природи країни”.

Отже, важливою передумовою ідентифікації українського суспільства є освоєння ним своєї культурної і природної спадщини, що можливо при забезпеченні надійного контролю над власним природним середовищем, національним ландшафтом.

Який зміст вкладає автор у національний (український) ландшафт? Власне – історично-географічний. Так, якщо, приміром, узяти скіфський ландшафт (VII–III ст. до Р.Х.), то він суттєво різниться природними характеристиками від нашого, класичного, середньовічного. А український ландшафт пізнього середньовіччя (XVI–XVII ст.), тобто часів козаччини, фізіономічно відрізнявся від ландшафту руських земель раннього середньовіччя (IX–XIII ст.), тобто князівської доби.

І в просторовому (зонально-азональному) і в часовому (хронологічному) аспектах ландшафти території України, зрозуміло, були і є різними. Тому стосовно національного ландшафту мова йде як про просторово-часове утворення, а також як про певний колорит українських ландшафтів (збірне поняття) відповідно до історико-географічних областей України (приміром, галицький, слобожанський, гуцульський тощо).

Подібно українському національному одягу, творам декоративно-прикладного мистецтва, пам'яткам дерев'яної сакральної архітектури (церкви), що наповнюють зміст національного ландшафту порівну з природними складовими (компонентами та елементами), заповідною рідкістю в умовах антропогенного пресу стають цілі природні території. В Законі України “Про природно-заповідний фонд України” (за винятком статті б) не сповна врегульоване питання збереження природної спадщини, ідентичної українському етносу (природні та етно-культурні комплекси). Творчим продовженням цього закону міг би бути Закон України “Про національні природні парки”, або (чому ні?) “Про національний ландшафт”. Адже існує в Німеччині закон “Про охорону ландшафту Німеччини”, у США – “Про охорону екосистем Північних Скелястих гір”, а в Словаччині навіть – “Про Татранський національний парк”.

Аналіз літературних джерел з археології, етнографії, історії, природознавчих наук дає підставу стверджувати, що **єдність етносу і природного середовища – фундаментальна властивість біосфери**. Ця єдність є необхідною умовою нормального функціонування біосфери (Дробноход, Вольвач, 1997). Як вища філософська єдність вона названа Т. де Шарденом Духом землі (Тейяр де Шарден, 1987). При її присутності відбувається вrostання і злиття життєвої долі кожної людини з долею землі, на якій вона проживає. Втрата такої єдності рівноцінна занепаду етносу, культури, біосфери загалом.

Можна стверджувати, що “Дух рідної землі” із силою Закону визначає стиль життя людини, її поведінку. Якщо людина втрачає органічне відчуття середовища, то вона стає відірваною від самих витоків життя.

Саме через те, що людина – плоть від плоті своєї землі, вона не може відмежовуватися від природних умов, у яких з'явилася на світ Божий і сформувалась як особистість. Від землі вона отримує живильні соки, насагу для творчості, інтуїтивні імпульси для духовних пошуків.

Фрідріх Ратцель говорив: “Наш розумовий і культурний розвиток, усе те, що ми називаємо прогресом цивілізації, скоріше можна порівняти з ростом рослин, ніж з вільним підйомом птаха. Ми завжди залишаємося пов'язаними із землею, і гілка може рости тільки на стовбурі” (Ратцель, 1903, с. 3).

Для підтримки етно-ландшафтної рівноваги необхідно, щоб нащадки повторювали діяння предків. Хоча б стосовно природи, яка їх оточує. В історичній науці таке наслідування предків називається *традицією* (Гумилев, 1993).

Традиція не дозволяє людині випасти як з природного, так і з соціального середовища.

Відомий англійський теоретик історії Арнольд Дж. Тойнбі свідчив, що для нормального існування суспільство мусить здійснювати контроль над природним середовищем, у протилежному випадку – спостерігалось зникнення цілих цивілізацій (Тойнбі, 1995).

Стосовно контролю над природним середовищем, варто хоча б побіжно згадати теорію людського капіталу німецького вченого Т. Шульца (отримав Нобелівську премію). За цією теорією на нейтралізацію опору природи (можливого за певних обставин) витрачається людський капітал (знання, досвід, життєва енергія тощо), аж поки не встановиться динамічна рівновага між людиною і середовищем.

Витрати людського капіталу на подолання наявного супротиву природи здійснюються перш за все у двох випадках. Перший – коли чинить опір антропогенно змінена (знівечена) природа і до неї людині приходится пристосовуватися. І другий – коли виникає конфлікт при поселенні людини (вимушеному чи добровільному) в “чуже” середовище. Прикладом останньому є переселення за царської Росії українців (з Чернігівської, Полтавської губерній) до Сибіру.

На далекі землі переселенці принесли багато-що зі свого практичного життєвого досвіду (важкий плуг замість однокінної сохи, залізну борону замість дерев'яної борони-суковатки, крите стійло для домашньої худоби), а не створили нічого нового (взяти, приміром, фольклор). Нелегко було пристосуватися українському менталітету до чужого краю, бо ж там не ті і Святий вечір, і Великдень, і загалом немає нічого, що пов'язане і нагадувало б про далеку батьківщину.

В теперішній час екологічного лихоліття українському етносу необхідно вберегти контроль над власним природним середовищем. Як це тлумачити?

Протягом тривалої сумісної еволюції природи і людини існувала взаємна гармонія чи екологічна рівновага. В умовах сьогodнішньої тотальної антропізації така гармонія відсутня, екологічна рівновага порушена. Вкрай змінене природне середовище не відповідає нашій людській сутності і, як вже говорилося, чинить все більший опір людині, що хоче його освоїти. Відбувається стирання, нищення людського капіталу, людських сил, що негативно позначається на етносі і, загалом, людському суспільстві.

Основоположник кібернетики Н. Вінер говорив: “Ми настільки радикально змінили наше середовище, що тепер для того щоб існувати, нам потрібно змінити себе”. Наскільки актуальні та правдиві його слова, роз-

судить час. Але вже зараз поза сумнівом – мінятися треба, бо це закономірний процес. Адже двічі в одну й ту саму річку зайти не можна.

В.І. Вернадський у своїй еволюційній теорії формування ноосфери говорив про цефалізацію, тобто ускладнення структури мозку. Тільки змінюючись сама і створюючи ноосферу, людина зможе оздоровити деградоване середовище.

Відбулась втрата історичної пам'яті, “виходить з моди” українська народна пісня, в могилах з нашими бабцями народний одяг і, якщо ще погубимо свій національний ландшафт (перш за все заповідний), свою природу – зникнемо з лиця землі як етнос. Адже зійшли з рельсів історії, приміром, фінікійці, фракійці, даки, ассирійці тощо. Щовіку в середньому зникає біологічний вид (“завдяки” антропізації швидкість елімінації за останні 200 років зростає у 40 разів). Колесо еволюції перемелює й етноси...

Відродження втраченого на фоні духовної експропріації та фізичного знищення – наш останній шанс позбутися генетичного, соціального та культурного виродження. Заповідні ландшафти за роллю у збереженні національного етносу можна порівняти із місцем церкви у спасінні людських душ. До чого могла привести (і частково привела до бездуховності) тотальна руйнація релігійних храмів у радянські (сталінські) часи? – До самознищення! Слава Богу, що вчасно зупинилися (адже процес міг стати незворотним).

Отже, при умові збереження національного ландшафту, коли доля рідної землі стає долею кожної людини, тобто відбувається ідентифікація етносу з природним середовищем, звершується розквіт краю, в іншому випадку – втрата контролю над природним середовищем і зникнення нації, про що говорять численні приклади з багатовікової історії цілих народів і навіть цивілізацій.

Р. С. Наш талан, наш Дух землі ще живі у збережених природних і культурних скарбах, національному ландшафті. Вони ще кличуть про порятунок. Тільки не всі, що ходять по українській пра-землі, прикладають до неї своє вухо, не чують її...

Література

- Гетьман В.І. (2002): Культура кожного етносу є культурою екологічною... - Рідна природа. 4: 15-18.
- Гумилев Л.Н. (1989): Этногенез и биосфера Земли. Л. 1-615.
- Гумилев Л.Н. (1993): Этно-ландшафтные регионы Евразии. - Гумилев Л.Н. Этносфера. История людей и история природы. 287.
- Дзюба І.М. (2002): Деякі проблеми розвитку нашої культури. - Україна. Наука і культура. 31: 4-7.
- Дробноход М.І., Вольвач Ф.В. (1997): Екологія як навчальна дисципліна: проблеми методології та змісту. - Освіта і управління. 1: 13-38.
- Ратцель Ф. (1903): Народоведение: В 2-х томах. С.-Пб. 1.
- Тойнбі А.Дж. (1995): Дослідження історії. К. 1: 1-615.
- Черепанин В. (2004): Ідентичність – ще раз. - Дзеркало тижня. 34: 15.
- Тейяр де Шарден П. (1987): Феномен человека. М.: Наука. 1-240.